

Jordi Casanovas, la veu tranquil·la i emocionada de l'hebraisme català*

Sílvia PLANAS I MARCÉ

Museu d'Història dels Jueus, Girona

Jordi Casanovas i Miró ens va deixar l'abril del 2020, aquell any tristíssim, de pandèmia i melangia, just quan acabava de ser nomenat president de la Societat Catalana d'Estudis Hebraics, on de ben segur hauria dut a terme una gran feina, tant de contingut —era expert en tots els temes que contempla aquesta societat, dedicada a l'estudi i la investigació de la cultura jueva catalana— com de continent —era savi, generós, conciliador, amable, correcte, tenia un gran sentit de l'humor, era afable i simpàtic. La seva mort sobtada va estroncar coses molt importants que haurien pogut esdevenir-se en l'estudi del patrimoni jueu català i hispànic. La seva partida va deixar un forat enorme en el camp de la història i la cultura jueves, però també en el camí de totes les persones que ens dediquem a aquests temes i que vam aprendre a estimar-los i a entendre'ls tenint en ell un dels nostres principals guies.

Jordi Casanovas era doctor en filologia semítica per la Universitat de Barcelona i especialista en epigrafia hebrea medieval hispànica, probablement el millor del seu temps en aquest tema. No hi havia làpida amb inscripció hebrea que en Jordi no conegués, que no hagués estudiat, traduït, transcrit, fotografiat; tan bon punt es trobava algun fragment, alguna pedra amb un text epigràfic hebraic, tothom sabia que calia trucar-li immediatament. I ell acudia, i observava, i llegia, i pensava, i al final, interpretava; després, t'explicava amb veu tranquil·la, però sempre emocionada, la conjectura històrica i ar-

* Aquest text obituari va ser redactat sota la iniciativa de José Ramón Ayaso i es va publicar, en castellà, a la revista *Miscelánea de Estudios Árabes y Hebreos*, núm. 69 (2020).

queològica que li despertava aquella troballa. Algunes vegades intentava contenir-se, per humilitat i prudència, encara que sovint no podia dissimular la seva emoció davant d'un nou retall de petita història particular, que ell ja intuïa i tractava com una part d'aquesta gran història compartida, la de les comunitats jueves que van habitar la península Ibèrica a l'època medieval.

En Jordi també era museòleg, i com a tal va estar vint-i-nou anys al Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC), on s'ocupava, amb passió i professionalitat (com en tot el que feia), del registre i la gestió de col·leccions. Era un bon coneixedor dels secrets més ben guardats dels fons museístics, dels detalls i les característiques de les escultures, de les inscripcions —hebrees o llatines— dels objectes, de les peces d'arqueologia i de les obres d'art. En aquesta línia, va fer un estudi important dels avatars que van patir les col·leccions d'art i el patrimoni arqueològic català durant la Guerra Civil espanyola.

Era un home savi i curiós, i li interessava tot: la història, l'arqueologia, la ciència, la cultura, el patrimoni. Era una persona generosa, que lliurava el seu saber de manera altruista i sincera, que no s'enfadava mai, que ajudava sempre, que tenia en tot moment una paraula tendra i amable, que reia amb els ulls i que actuava sempre amb i des del cor.

Al cap d'un any just del seu decés, arribaven a l'Institut d'Estudis Nahmànides del Patronat Call de Girona noranta-tres caixes que la seva estimada Odile havia omplert amb tots els llibres i documents de la seva biblioteca personal. Estaven perfectament ordenades, amb un text i un número que n'identificava el contingut. Els llibres d'en Jordi havien sigut tractats amb afecte respectuós i paciència infinita per la seva companya de vida, que, amb l'ajuda de la seva germana Giselle i del seu fill August, va dedicar mesos a recollir i guardar els volums. «És el que hauria volgut en Jordi», em va dir així que li vaig trucar per dir-li que els llibres ja havien arribat a l'Institut; «ell segur que estarà content que siguin aquí, perquè aquí tindran una funció, un ús, una vida». Una biblioteca personal sempre és una porta oberta a l'ànima de qui l'ha anat construint pas a pas, al llarg de tota una vida. Poder gaudir ara de la d'en Jordi és un honor que ens remet per sempre al record entranyable del seu propietari.

Aquell dia vaig obrir una de les caixes, a l'atzar; dins hi havia tres arxivadors de color verd fosc que descrivien els seus continguts: «Sinagogues», «Inscripcions», «Material arqueològic». Vaig començar amb el de «Sinagogues»; vaig quedar enganxada als textos inèdits en què en Jordi recollia reflexions sobre les pedres sinagogsals de diversos punts de la península Ibèrica i a les ins-

cripcions hebraiques que transcrivia, traduïa, contextualitzava i interpretava. Vaig llegir amb ganes, vaig prendre notes, vaig aprendre molt, em vaig sentir curiosa, volia llegir-ne més... Molt aviat, la biblioteca estarà a la disposició del públic i serà un punt clau per avançar en el coneixement del patrimoni judaic català.

La donació de la biblioteca és la culminació simbòlica de tota una vida d'ajuda, col·laboració i estima per l'Institut d'Estudis Nahmànides, pel Museu d'Història dels Jueus i pel call de Girona. Cap dels tres espais esmentats no seria el mateix sense les aportacions precises i encertades, generoses i exhaustives, de Jordi Casanovas.

No seria el mateix el Museu d'Història dels Jueus, que mostra una de les col·leccions lapidàries hebraiques d'època medieval més interessants i completes de tota l'Europa occidental. Aquestes «Pedres amb nom» són la base del museu, la col·lecció que el construeix i li dona entitat. Provenen de l'antic cementiri jueu de la ciutat, el Montjuïc de Girona, i abans d'estar exposades aquí ho van estar al claustre de Sant Pere de Galligants, actual Museu Arqueològic de Girona (antic Museu Arqueològic Provincial, fundat el 1846). Es van instal·lar al MHJ el juliol de l'any 2000, en el que fora el primer àmbit museïtzat de l'edifici. Precisament, per fer-hi la instal·lació museològica, vam recórrer a Jordi Casanovas; com sempre, va venir ràpid i es va posar a treballar; i va ser atent, efectiu, precís i genial. A ell li devem l'actualització de transcripcions i traduccions de textos epigràfics que ja havien estat estudiats i traduïts en el passat. En Jordi va donar una nova vida a aquests textos bellíssims i profunds, que ens parlen de les persones, dels sentiments i de la història de la comunitat jueva de la Girona medieval. Més enllà de la descripció i l'estudi dels elements epigràfics, el seu treball abastà la localització del cementiri jueu on s'havien dipositat originàriament, així com l'estudi del ritual mortuori de les comunitats jueves medievals, i la interpretació històrica sobre el sentit profund de la vida i de la mort per a les persones jueves de la nostra edat mitjana.

«Plor, laments i elegies entonaré per la mare i els germans / ja que el dia en què es van fondre amb la terra van quedar abatuts i desconcertats / es van afligir i es van cobrir de tenebres els servents, el Sol, i els astres del cel / estigui la seva ànima al bé juntament amb els que canten lloances a la casa de Déu / el dia disset del mes de *siwan* de l'any quatre mil i 958 de la Creació del món, dia d'angoixa / dia de fosc i tenebra, quan va ser reclamat a la Comunitat Celestial l'intel·ligent, encantador i escollit Rabí Selomo, beneït sigui el seu record, fill del noble rabí Yosef ben Teqa, de vint-i-dos anys. I vessen per ell

plor amarg i serà la seva amargor pel com l'amargor per un primogènit. Vinguí la pau / sobre el llit del que ha caminat a la rectitud, reposí i s'aixequí per rebre la seva sort al final dels dies. Amén (maig-juny de 1198).» Aquesta és la traducció que feu en Jordi de l'última làpida hebraica ingressada a la col·lecció del Museu, el desembre de 2004.

Igual que Girona, les ciutats de Besalú i Castelló d'Empúries també li deuen interpretacions detallades de les seves inscripcions hebraiques, les que donen nom a les persones jueves que un dia van habitar els seus calls. Fou autor de la primera transcripció i traducció de la làpida més antiga trobada a la zona, que va pertànyer a Rahel, filla de Rabí Yosef, de Besalú; li va ser dedicada l'any comú del 1090, amb aquest epitafi: «Estela sepulcral de Rahel, filla de Yosef».

També les làpides del fossar dels jueus de Castelló d'Empúries van ser recuperades i transcrites per ell, que es va ocupar dels epitafis que recorden Regina i Bonadona, Vidal i Selomó, Hayyim i Isaac, Rovén i David; rabins ells, «senyores» elles, jueves i jueus que als segles XIII i XIV van viure i van morir a la comtal vila d'Empúries. I és que Castelló era una altra de les grans passions d'en Jordi, amb el call antic i les sinagogues tan ben documentades, amb els elements patrimonials hebraics que remetien a una comunitat jueva important, de cultura excelsa i d'història particular i diferent.

Igualment, es va dedicar a l'estudi de les inscripcions i restes arqueològiques hebraiques de Tàrraga i de Tortosa, posant al descobert noves dades i interpretacions que contribueixen al coneixement i a la divulgació de la història judaica d'aquestes localitats i de tot Catalunya.

En aquest camp, el seu treball s'estén a tota la península Ibèrica, i culmina en una obra magna: *Las inscripciones funerarias hebraicas medievales de España / Inscriptiones hebraicas litteris exaratae quo tempore scriptae fuerint exhibentes*, publicada per Brepols el 2004. Hi recopila totes les inscripcions funeràries hebraiques de la península Ibèrica trobades fins al moment i porta a terme un estudi exhaustiu de cadascuna, continuant, aprofundint i millorant significativament l'obra insigne que Cantera i Millás van publicar el 1956. Posteriorment, va sortir a la llum el seu llibre *Epigrafía hebrea* (Real Academia de la Historia, 2005), un bon complement de *Las inscripciones funerarias hebraicas*.

Després va publicar diversos articles relatius a les noves troballes, però li va faltar temps per finalitzar l'estudi sobre una làpida descoberta a Girona el 2017, en una petita botiga reformada d'un carrer del nucli antic, que mostra una inscripció escarida, neta i clara, datada a finals del segle XIV i

escrita en memòria d'un tal rabí Yosef de Besiers. Quan es va trobar aquesta làpida, li vam trucar. Va venir, ben aviat. Va llegir el text, va fer fotos, es va emocionar. Al cap d'una setmana ens enviava la versió amb una transcripció precisa i detallada, i ens comunicava que en prepararia un article. No va poder ser... Actualment, dues investigadores, la Maribel Fuertes, arqueòloga, i la Mònica Bouso, hebraïsta, treballen en la publicació d'un article que recull aquelles seves investigacions i interpretacions. Aquesta és una prova més que el llegat d'en Jordi és imprescindible en el terreny dels estudis hebraïcs.

Ell era el referent generós, atent, savi, al qual acudíem quan es produïa una troballa epigràfica relativa a la vida jueva medieval a Girona i a tot Catalunya. Només calia trucar-li o escriure-li, explicant-li que havia aparegut una inscripció que no sabíem o no podíem interpretar correctament. No passava gaire temps fins que es presentava al lloc —fos on fos—, i armat amb les mateixes dosis de coneixement que de passió, curiositat i interès —l'un el conduïa sempre a l'altre—, mirava, llegia, pensava, traduïa, contextualitzava; sovint posava en relació aquella inscripció recent amb alguna altra de més antiga, traçava llaços entre el nom escrit a la pedra i les dades dels documents dels arxius i ens ajudava a interpretar i a explicar la història de les comunitats jueves que formen part del nostre passat i de la nostra identitat col·lectiva.

També l'Institut d'Estudis Nahmànides deu molt a Jordi Casanovas. La seva darrera vinguda a Girona va ser el dia 30 de maig de 2019; va oferir una conferència excel·lent en el context de l'exposició temporal «Pedres amb nom», projecte que ell havia assessorat amb gran coneixement. Amb el títol «Què ens diuen les pedres dels fossars jueus. Raons d'una vocació», va parlar sobre les làpides hebrees procedents del cementiri de Montjuïc a Girona, i es va referir a la vocació, aquell sentiment que l'acompanyava sempre i el feia ser com era: un erudit apassionat i interessant.

Fou autor d'estudis imprescindibles per al coneixement del patrimoni jueu, alguns dels quals foren publicats per l'Institut d'Estudis Nahmànides; entre ells destaca la traducció a l'espanyol del llibre d'Elka Klein *Documents hebraïcs de la Catalunya medieval* (Girona, 2004); així mateix, va publicar treballs que avui enriqueixen la biblioteca de l'Institut, com el *Llibre de comptes d'un prestador jueu gironí del segle XIV* (Barcelona, 1990), o *Aspectes quotidians de la relació entre jueus i cristians: la imatge que del jueu té el cristià* (Barcelona, 2005). La seva paraula clara i la seva ment oberta, juntament amb el seu gran saber i generositat, el van portar a ser un bon ambaixador de la seva estimada

Girona, ciutat que portava al cor i a la qual es referia sempre amb paraules d'elogi i d'afecte, a parts iguals.

Gràcies a la seva generositat i a la de la seva estimada Odile, la radiant essència de Jordi Casanovas continuarà brillant en tots els projectes d'estudi i de salvaguarda del patrimoni jueu català. Als espais plens d'història del call de Girona, «cridaran les pedres de les parets i les bigues respondran des dels sostres». ¹ A Girona, el nom de Jordi Casanovas Miró ja s'ha unit als bells caràcters hebraics de les làpides i romandrà, com aquells, en el record de la ciutat que en temps medievals fou anomenada, pel saber hebraic que acollia, «ciutat mare d'Israel».

1. Habacuc, profeta, segle VII aC. Devem la citació al mateix Jordi Casanovas.